

ANADOLU SELÇUKLULARI DEVRİNDE ANADOLU BACILARI (Bacıyan-i Rum) ÖRGÜTÜNÜN KURUCUSU FATMA BACI KİMDİR?

Dr. MİKÂİL BAYRAM

Aşık Paşa-Zade (886/1481) “Tarih-i Ali Osman” adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki sosyal zümreleri “Gaziyan-i Rum” (Anadolu Gazileri), “Ahiyan-i Rum” (Anadolu Ahileri), “Abdalan-i Rum” (Anadolu abdalları) ve “Bacıyan-i Rum” (Anadolu Bacıları) diye dörde ayırmıştır¹. Burada üzerinde duracağımız “Bacıyan-i Rum” tabirinden Anadolu Selçukluları devrinde Türkmen erkeklerin mensup olduğu, Ahi Teşkilâtı diye bilinen ve Aşık Paşa-Zade ’nin “Ahiyan-i Rum”² olarak adlandırdığı teşkilâtın yanında gene Aşık Paşa-Zade’nin “Bacıyan-i Rum” diye adlandırdığı, o günün toplumunda Türkmen kadınların kurduğu bir başka teşkilâtın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Aşık Paşa-Zade’nin “Bacıyan-i Rum” diye adlandırdığı bu zümre üzerinde ilk defa Alman müsteşrik Franz Taeschner durmuştur. Franz Taeschner o günün toplumunda kadınların bir teşkilât kurmuş olmalarını o kadar imkânsız görmüştür ki, bunun bir istinsah hatası veya bir yanlış anlama sonucu Aşık Paşa-Zade tarafından ortaya

¹ Adı geçen eser (İstanbul 1332, s. 205). Burada Ahi ve Bacı kelimeleri Türkçe, Abdal ve Gazi kelimeleri Arapça olup, Farsça olarak çoğul kılınmışlardır.

² Ahi kelimesi yazılış ve kullanılış bakımından Arapça olup, “Kardeşim” demektir. Ahi Teşkilâtı’nın erkek olan mensupları birbirlerine Ahi (Kardeşim) diye hitap ettikleri için teşkilat mensubu kişilere “Ahi” dendiği bilinmektedir. Fakat son zamanlarda Ahilik üzerinde yapılan araştırmalarda bu kelimenin Kaşgarlı Mahmud’un (467/1074) “Divanu lugat it-Türk”ünde (İstanbul 1933, s. 84) “Cömert ve Yiğit” anlamına gelen “Akı” kelimesinden gelmiş olabileceği öne sürülmüştür. Bk. F. Taeschner, İslâm Ortaçağında Fütuvvet, İktisat Fak. Mec., İstanbul 1955, XV, 18; C. Cahen, Sur les Traces des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s., 81-91. Gerçekten de “أق” ve “أقی” şeklinde imlâ edilen bu kelimenin Arapça’da bu teşkilât mensuplarını ifade eden “Feta” (Cömert ve Yiğit) kelimesine karşılık olarak kullanılmış olması, sonraları yerini Arapça’nın “أخی” (Kardeşim) kelimesine bırakmış olması mümkün görünmektedir.

atılmış olduğunu kabul etmiştir. Ona göre “Hacıyan-i Rum (Anadolu Hacıları) veya “Bahşiyân-i Rum” (Anadolu Sihir-bazları veya Ruhânîleri) tabirleri³ bir istihnas hatası sonucu “Bacıyan-i Rum” olarak yazılmış olabilir.⁴ Böyle olunca o devirde Anadolu’da hacı olmuş Türkmenlerin bir örgüt kurmuş olmaları ve bunlara “Hacıyan-i Rum” denmiş olması veya çok eskiden beri Türkler arasında Sihirbazlıkla meşgul olan ve kendilerine “bahşı”⁵ denilen kimselerin Anadolu’da faaliyet göstermiş ve bir örgüt oluşturmuş olmaları imkân dahilinde görülmüş oluyor. Zeki Velidi Togan da F. Taeschner’in bu iki görüşünden ikincisini benimsemiştir⁶.

İlk defa Fuad Köprülü Aşık Paşa-Zade’nin “Bacıyan-i Rum” diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri Bektaşî rivayetlerle ve başka kaynaklarla da te’yid ederek F. Taeschner’in öne sürdüğü iddaların hiçbir suretle varid olmayacağını ve gerçekten Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti’nin kuruluşu döneminde Türkmen kadınların mensup oldukları bir teşkilâtın mevcudiyetine dikkatleri çekmiştir⁷. Ancak Fuat Köprülü bu teşkilâtın mahiyeti ve faaliyetleri hakkında açık bir görüş ortaya atmamıştır. Bu ismin üyeleri kadınlardan müteşekkil olan bir sofî zümresinin (Kadınlara mahsus bir tarikat) adı olabileceği ihtimali üzerinde de durmakla beraber bu konuda daha kuvvetli bir ihtimal olarak da şöyle demektedir: “Acaba Aşık Paşa-Zade Bacıyan-i Rum ismi altında Uc Beyliklerindeki Türkmen kabilelerin müsellah ve cengâver kadınlarını mı kastediyor? Şimdilik akla en yakın gelen te’vil bu görünüyor”⁸.

³ “Bahşı” Türkçe veya Moğalca bir kelime olup, burada Hacı kelimesi gibi bu kelime de farsça çoğul eki ile çoğul kılınmıştır.

⁴ F. Taeschner, *Futuvva - Studien, Islamica*, V, 1932, s. 294-295.

⁵ “Bahşı” (بخشی) İslâm’dan önceki çağlarda Türkler arasındaki Ruhbanları ifade eder. Arapçası “Murtaz” (مرتاض) dır. Kendilerinden birtakım harikuladeliğe zuhur eden bu Bahşiler, bu san’atları ile halkı kendilerine bağlamaktaydılar. Cendli Muayyed ud-Din’in (700/1300) anlattığına göre VI (XII). asırda Hitay’dan Maverâünnehr’e gelen bir Bahşı Müslüman halk üzerinde de etkili olmuş, meşhur sofî Mevd ud-Din-i Bağdadî (613/1215) ve etrafındakiler o bahşı ile mücadelede acze düşmüşlerdir. Geniş bilgi için bk. Nafhat ur-ruh ve Tuhfet ül-futuh, Bursa Eski Eserler Ktp. (Hüseyn Çelebi Kısmı), nr. 1183, yp 40^b-42^b.

⁶ Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 496.

⁷ Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara 1972, s. 159-161.

⁸ Aynı Eser, s. 160-161.

Merhum Fuad Köprülü'nün bu incelemesinin üzerinden 40 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen⁹ "Bacıyan-i Rum" hakkında bugüne kadar hiçbir araştırma yapılamamış ve F. Köprülü'nün bu konuda yazdıklarına hiçbir şey ilâve edilememiştir. Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen ve tam adının Şeyh Nasir ud-Din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyi (659/1261) olduğunu tesbit ettiğimiz Ahi Evren üzerinde yaptığımız araştırma ile hakkında efsanevi ve menkıbevi bilgilerin dışında hiçbir şey bilinmemesine rağmen gerçek şahsiyetini ve 20 kadar Farsça eserini ortaya çıkarmış bulunuyoruz¹⁰. İşte bu çalışmamız esnasında Anadolu Bacıları Teşkilâtı'nın Ahi Evren'in zevcesi ve hocası Evhad ud-Din Hamid el-Kirmani'nin (635/1238) kızı Fatma tarafından kurulduğunu ve bu teşkilâtın mahiyetini büyük ölçüde vuzuha kavuşturduğumuz gibi, bazı sınaî, askeri, sosyal ve kültürel faaliyetlerini de aydınlatmış bulunuyoruz. Ancak burada bu teşkilâtın kurucusu olduğunu tesbit ettiğimiz Fatma Bacı'yı tanıtmayı hedef edindik.

FATMA BACI

Aşık Paşa-Zade Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'daki sosyal zümrelerden birinin de kendi tabiriyle "Bacıyan-i Rum", yani Anadolu Bacıları olduğunu haber verdikten sonra Hacı Bektaş'ın (669/1271) Bacılara yakınlığından ve bu bacıların ileri gelenlerinden olduğu anlaşılan "Hatun Ana"ya bağlılığından da söz etmektedir. Ezcümle Hacı Bektaş'ın gizli ilim ve kerametlerini bu Hatun Ana'ya gösterdiğini, nesi varsa ona emanet ettiğini bildirmektedir. Abdal Musa ile de ilgisi bulunduğunu belirttiği Hatun Ana'nın Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra mezarını yaptırdığını da yazmaktadır¹¹. Hacı Bektaş'ın Menakıb-name'si olan "Velayet-name"de

⁹ Fuad Köprülü, Anadolu Bacıları meselesini ortaya attığı "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu" adlı eserini ilk defa 1934 yılında Fransa'da konferans olarak irad etmiştir. 1935 yılında da kitap halinde neşredilmiştir. 1959 da Türkçe'ye tercüme edilerek Türk Tarih Kurumu yayımları arasında yayımlanmıştır.

¹⁰ Henüz neşretme imkânı bulamadığımız Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud el-Hoyi ve hocası Evhad ud-Din Hamid el-Kirmani hakkında çalışmamızın özetini Türk Kültürü dergisinde (Sayı, 191, s. 658-668) neşretmiş bulunuyoruz. Ayrıca Ahi Evren ile Sadr ud-Din Konevi'nin birbirilerine yazdıkları mektuplar hakkındaki makalemizi de (Tarih Dergisi, İstanbul 1979, s. 11-28) neşretmiş bulunuyoruz.

¹¹ Tarih-i Âl-i Osman, s. 205.

de bu Bacı'nın adı "Fatma Bacı", "Fatma Ana", "Kadıncık Ana ve "Kadıncık" olarak sık sık geçmiştir.¹² Vilayet-name'de Fatma Bacı veya Kadıncık Ana hakkında Aşık Paşa-Zade'nin söyledikleri aynen geçmekte, fazla olarak şu bilgiler de bulunmaktadır: Fatma Bacı erenler ve dervişlerin saygı gösterdiği, Hacı Bektaş'ın sık sık ziyaret ettiği ve saygı duyduğu yaşlı bir kadındır. Bu yüzden de kendisine Kadın Ana dendiği muhakkaktır. Bu yaşlı Ana'nın Erenler meclisine girdiği, Bazan Erenlere sofraya düzduğu, misafirleri ağırladığı, Sivrihisar'lı Nur ud-Din'in kızı olup, bilahare Sulucakarahöyük'e yerleştiği, babasından kalan servetini Erenler yolunda harcadığı, fakir düşünce de Hacı Bektaş'ın kendisine para mal verdiği, sonradan İdris adında biriyle evlenerek bu evlilikten yedi oğlanın dünyaya geldiği anlatılmaktadır. Ayrıca Kırşehir Emiri Nur ud-Din Caca ile siyasî mücadelesi de -mahiyeti açıklanmaksızın- hikâye edilmektedir.

Şüphesiz burada Fatma Bacı hakkında verilen bilgilerin bazıları hayal mahsulü şeylerdir. Ezcümle babasının Sivrihisar'lı Nurud-Din olması, son evliliğinden yedi erkek çocuğunun olması gibi... Fakat gerçek olan şu ki, Hacı Bektaş'ın Menakıb-name'si, Hacı Bektaş'tan 200 küsur yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen¹³ Fatma Bacı'nın hatırası Bektaşî menkıbelerinde yaşamış ve hürmetle yadedilmiştir. Hacı Bektaş ve çevresi ile ilgisi anlatılan bu Fatma Bacı'nın -Fuat Köprülü'nün de anlattığı gibi¹⁴- Aşık Paşa-Zade'nin bahsettiği "Hatun Ana" olduğu gayet açıktır. Bektaşî geleneklerinde daha çok "Kadıncık Ana" diye anılan ve esas adının Fatma olduğu anlaşılan bu Bacı kimdir? Burada bu Bacı'nın hayatı ve kurmuş olduğu Bacılar Teşkilâtı üzerinde durmamız imkânsızdır. Bu bakımdan burada sadece bu Fatma Bacı'nın Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu Ahi

¹² Firdevsi-i Rumi, Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli (Velâyet - name), Nşr. ve Trc. A. Gölpinarlı, İstanbul 1958.

¹³ Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli'yi neşr ve tercüme eden Abdülbaki Gölpinarlı gayet müdellel bir şekilde bu Menakıb - name'nin Firdevsi-i Rumi adında biri tarafından 1481-1501 milâdî tarihleri arasında te'lif edildiğini tesbit etmiştir. Biz bu Menakıb - name'nin başlangıçtan itibaren birbirleriyle mücadele halinde bulunan Bektaşîler ile Mevlevîleri barıştırmak ve aralarındaki münazaayı gidermek maksadıyla Firdevsi-i Rumi'ye yazdırıldığını tahmin ediyoruz. Bu ise, Mevlevî mefkuresinin Osmanlılara hululunun başlangıcıdır. Fatma Bacı hakkında Velâyet - name ile Tarih-i Âl-i Osman'ın kaynağının Bektaşî gelenek ve rivayetleri olduğunu da burada kaydetmiş olalım.

¹⁴ Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, s. 160.

Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud el-Hoyi'nin zevcesi olduğunun isbatına çalışılacaktır.

FATMA BACI KİMDİR?

Şeyh Evhad ud-Din Hamid el-Kirmani'nin (635/1238) VII (XIII). asrın son çeyreği içinde te'lif edilen "Menakıb-name"sinden de¹⁵ öğrendiğimize göre, bu Türk asıllı seyyah sofinin küçükken

¹⁵ Tam adı Evhad ud-Din Hamid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmani'dir. (Bk. İbn ül-Arabi, Futuhat ül-mekkiye, Bulak 1893, I, 165). Menakıb - namesi'ne göre Kirman Selçukluları sultanı Turan Şah'ın oğlu olup, 563 (1168) de doğmuştur. Tahsilini Bağdad'ta ikmal ettikten sonra bir süre "Hakkakiye" medresesinde müderrislik yapmıştır. Bağdad meşayihinden Rukn ud-Din-i Sucasî'ye (608/1211) intisab ederek Tasavvuf yoluna girmiştir. Seyyah bir sofi olarak tanınan Kirmani, İran, Kafkasya, Anadolu, Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz'ın birçok şehir ve kasabasında bulunmuştur. Birçok yerlerde Devlet adamı ve Sultanlardan hürmet gören Evhad ud-Din, Anadolu'da da I. Gıyas ud-Din Keyhusrev ve oğulları İzz ud-Din Keykavus ve Ala ud-Din Keykubad ve bu sultanların birçok emirlerinden saygı görmüştür. Gittiği her herde coşkun va'z ve şiirleri ile müessir olmuş ve etrafına müritler toplanmıştır. Birçok şehir ve kasabaya temsilci (Halife) koymak suretiyle meslek ve meşrebini yaymıştır. Türkçe olarak sohbet ettiği için Türkmenler arasında çok müessir olan Kirmâni'nin Anadolu'da yaygın bir nüfuzu vardı. Anadolu'da Ahi Teşkilâtının kurucusu olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud'un hocası ve şeyhi olan Evhad ud-Din (Bk. Metali'ul - iman, Konya Yusufâğa Ktp. nr. 4866, yp. 1^a) Abbasî Halifesi en - Nasir li-Dinillah tarafından damadı olan Ahi Evren ile birlikte Anadolu'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. 635 (1238) yılında Bağdad'da ölen Şeyh Evhad ud-Din'in (Bk. Kazvîni, Âşâr ul-bilad, Beyrut 1389/1956, s. 248; Hidayet, Riyaz ül-ârifin, Tahran 1344, s. 47-48) bilinen tek eseri Rubailer olup ölümünden sonra damadı Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din tarafından tasnif edilerek neşredilmiş olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. (Bk. Fevaid-i Şeyh Evhad ud-Din-i Kirmâni, Ayasofya Ktp. nr. 2910, yp. 6).

Evhad ud-Din, kendisine muhalif olanlar tarafından "İbahi" ve "Şahid-baz" diye tanıtılmıştır. Ona Muarız olanların başında Mevlânâ Celâl ud-Din ve Hocası Şems-i Tebrîzî gelir. (Bk. Eflâkî, Menâkıb el-arifin, Ankara 1959-1961, I. 439-440; Câmî, Nafahat ül-üns, İstanbul 1279, s. 660-663 ve 671-674; H. Mustavfi Tarih-i güzide London 1328/1910, I, 788). Sadr ud-Din Konevi'nin talebelerinden Mueyyed el-Cendî, Nafhat ur-ruh ve tufhet ul-futuh adlı eserinde (Bursa Eski Eserler Ktp. -Hüseyn Çelebi Kısmı- nr. 1183, yp. 122) Kirmâni'nin kendisine itiraz edenlere verdiği cevabı nakletmektedir.

Evhad ud-din-i Kirmani hakkında geniş bilgi için bk. Menakıb-i Şeyh Evhad ud-Din Kirmâni. B. Feruzanfer, Evhad ud-Din hakkında geniş bir önsözle bu eseri Nafiz Paşa (Süleymaniye) Ktp. 1199'daki nüshasına dayanarak neşr etmiştir. Yazarı bilinmeyen bu eserin Gelibolulu Muhyi-d-Din tarafından yapılan tercümesinin bilinen tek nüshası Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 2016'dadır.

çok yaramaz olan, bu yaramazlığı ile babasına sabır riyazeti yaptıran Fatma adında bir kızı vardır¹⁶. 640(1243) Köseadağ yenilgisinden sonra Sivas Moğol Ordusuna teslim edilmişti¹⁷. Sivas'ı aldıktan sonra Kayseri'yi kuşatan Moğollar'a karşı Kayseri'deki Ahiler (Futuvvet ehli) şehri müdafaaya karar vermişlerdi. İbn Bibi'nin anlattığına göre, şehri, sur içinde bulunan Dabbağlar çarşısındaki Ahiler koruyordu. Bu yüzden savaşın şiddeti Dabbağlar çarşısı tarafındaki sur çevresinde toplanmıştı. Bir kısım Ahiler de Erciyes Dağı eteğindeki Battal mecredi civarında pusu kurmuş, sur çevresine yerleştirdikleri mancınıklarla surlarda gedik açmaya çalışan Moğol Askerlerine akınlar düzenliyorlardı 15 gün kahramanca şehri müdafaaya ettiler. Moğolların kuşatmayı kaldıracakları bir sırada, Kayseri İğdişbaşı'sı (Muhafız) Ermeni asıllı mühtedinin Moğol Ordusu komutanı Baycu ile gizlice anlaşması ve şehrin durumu ve müdafa taktiğini düşman tarafına bildirmesi sonucu Moğollar şehre girmeye başladılar. Kayseri'yi koruyan Ahileri kâmilan kılıçtan geçirdiler. Çok sayıda genç kız ve kadınları tutsak edip götürmüşler, şehri de yakıp yıkmışlardı¹⁸. İşte bu olay Anadolu Ahiliği için bir felâket olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen "Menakıb-i Şeyh Evhad ud-Din-i Kirmani" den öğrendiğimize göre, Evhad ud-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma bu savaşta Moğollar'a esir düşmüştür¹⁹. Evhad ud-Din-i Kirmani'nin ölümünden beş sene sonra vuku bulan bu olay esnasında Kayseri'de ikamet etmekte olduğu anlaşılan bu Fatma'nın, Anadolu'da Dabbağların piri olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud'un zevcesi olduğu bazı karinelerle ortaya çıkmaktadır. Şöle ki:

¹⁶ Menakıb-ı Şeyh Evhad ud-Din Kirmânî, s. 68. Kirmânî'nin Âmine adında bir kızı da Ahlat'da Vezir İmağ ud-Din'in oğlu ile evli idi. Daha sonra kocasından boşanan Âmine Hatun Şam'da yerleşmiştir. (Bk. Aynı eser, s. 58-64). Huseyn-i Kerbelâî (996/1588) "Ravzat ul-cinan"ında (Tahran 1349, s. 60) Evhad ud-Din-i Kirmânî'nin Nahcivan'da bir oğlu bulunduğunu bunun, soyundan bilginlerin kendi zamanında mevcut olduklarını bildirmektedir.

¹⁷ İbn Bibi, el-Evamir ul-alâiyye (Tıpkıbasım), Nşr. A. Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 527-528; Anonim Selçuk Tarihi (Tıpkıbasım), Nşr. F. Nafiz Uzluk Ankara 1952, s. 49 Ayrıca Krş. O. Turan Selçuklular zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 438-440.

¹⁸ İbn Bibî, s. 527-531; Ebu'l-Ferec, Tarihi, Trc Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1950, s. 542; Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 440-441.

¹⁹ Menakıb-ı Şeyh Evhad ud-Din-i Kirmânî, s. 71. Evhad ed-Din 635 (1238) de Bağdad'da öldüğü halde (Asar ul-bilad, s. 248) kızı Fatma'nın 640 (1243)'da Kayseri'de ikamet ettiği, onun burada evli olduğunu gösterir.

Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud'un 602(1205) yılında Hocası Evhad ud-Din-i Kirmani ile birlikte Anadolu'ya geldiğini tesbit etmekteyiz²⁰. Gene bazı kayıtlar onun 603 (1206) yılında da Kayseri'ye yerleşerek burada bir Dabbağ (Dericilik) atölyesi kurduğunu ortaya çıkarmaktadır²¹. Yukarıda İbn Bibi'nin, Kayseri'nin Moğollar tarafından muhasara edilmesi sırasında şehrin, surlar içinde bulunan Dabbağlar çarşısındaki Ahilerle, Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi civarında pusu kuran Ahiler tarafından müdafaa edildiğini haber verdiğini kaydetmiştik. İşte "Menakıb-i Şeyh Evhad

²⁰ I. Gıyas ud-Din Keyhüsrev 601 (1204) yılında ikinci defa tahta geçince, Sadr ud-Din Konevi'nin babası olan hocası Meccid ud-Din İshak'ı Cülusunu bildirmek için Bağdad'a göndermiştir. Bu Sultan'ın İslâm Dünyasında Futuvvet Teşkilâtını yeniden organize eden en-Nasır li-Dinillah ile siyasi ittifak kurduğu gelişen olaylardan anlaşılmaktadır. Meccid ud-Din İshak o yıl Hacca da gitmiş, Bağdad üzerinden 602 (1206) de Anadolu'ya dönüşünde başda Muhyi'd-Din İbn ul-Arabî ve Evhad ud-Din Kirmânî olmak üzere birçok bilgin ve mutasavvıfları Anadolu'ya getirdiği oğlu Sadr ud-Din'e intikal eden kitapların "Kıraat ve Sema" kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzai (Ravzat ul-muridin'in sahibi ve Baba İlyas'ın hocası) de bu tarihte Anadolu'ya gelmiştir. (Bk. Dumenba' berayi Futuvvet, Rahnûma-i kitab, XVI, 413. Ayrıca Bk. Nafahat ül-üns, s. 409-410; N. Keklik, Muhyiddin İbn ul-Arabî, İstanbul 1966, s. 152; A. Ateş, İbn ul-Arabî, İslâm Ansiklopedisi, V, 538-540). Ebu Bekr Niksari'nin de bu tarihte Anadolu'ya geldiğine dair bir haber vardır. (Bk. Fustad ul-adale fi kavaid is-saltana, Nşr. O. Turan, Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 559). Anadolu'ya gelmeden önce hocası Evhad ud-Din ile Bağdad'da tanışan Ahi Evren'in de 602 (1205) yılında hocasıyla birlikte Anadolu'ya geldiği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Ahi Evren 618 (1221)'de Konya'da ölen Fakih Ahmed'i tanımaktadır. (Bk. Ahi Evren'in Konevi'ye Mektubu, Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 113^a) Onun tarafından kurulduğu bilinen Ahi Teşkilâtı'nın 613 (1216) yılından önce Kayseri'de mevcut olması (Bk. C. Cahen, Sur les Traces des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, s. 83). Ahi Evren'in 602 (1205) yılında hocası Evhad ud-Din Hamid el-Kirmani ile Anadolu'ya geldiği rahatlıkla kabul edilebilir.

²¹ Bazı Ahi Şecere - name'lerinde Ahi Evren'in 803 (1400) yılında Kırşehir'de Dabbağ atölyesi kurduğu yazılıdır. (Bk. Kırşehir Turizm Derneğinin'deki 5 nolu Şecere - name) Ahi Evren'in 659 (1261) öldüğü kesin olduğuna göre, 803 (1400) tarihinin 603 (1262) den tahrif edilmiş olması ihtimal dahilindedir. Ayrıca İbn Bibi'den (s. 527-528) de bu ilk Dabbağ atölyesinin Kırşehir'de değil, Kayseri'de olduğu anlaşılmaktadır. Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Kırşehir'e yerleşmesi Şems-i Tebrizi'nin öldürüldüğü tarih olan 645 (1247) yılından sonradır. Diğer taraftan 613 (1216) yılında hayatta olan Kayserili Ahi Emin ud-Din diye birinin adının (Bir Vakfiyeye imza atmış olarak) bize ulaşması, (Bk. Sur les Traces des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, s. 83) Ahi Teşkilâtı'nın bu tarihten önce Kayseri'de kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır.

ud-Din-i Kirmani''den de öğrendiğimize göre, Evhad ud-Din-i Kirmani, Anadolu'da bulunduğu dönemlerde çoğunlukla Kayseri'de bulunur ve sık sık Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi'ne²² gider, Külâh-duzlar Mahallesi'nde Dabbağlar Çarşısındaki mescid ve zaviyeye bitişik; bir kapısı mescide, bir kapısı da dışarıya açılan evde (ehl-i haremi bulunduğundan) ikamet ederdi²³.

Bu bilgileri veren adı geçen menakıb-namenin yazarı ya o dönemde (VII/XIII. asrın sonları) Türkmenlere karşı sürdürülen siyasî baskılardan dolayı veya bilemediğimiz başka sebeplerden ötürü eserinde Türkmen Şeyhlerin adını zikretmemiştir²⁴. Bu sebeple Debbağlar çarşısındaki bu ev ve zaviyenin kime ait olduğunu da belirtmemiştir²⁵. Yazarın bu tutumundan adı geçen ev ve zâviyenin bir Türkmen şeyh'e ait olduğu ortaya çıkıyor. Evin, Debbağlar çarşısındaki tekkeye bitişik olması (ki bir kapısı da mescid ve tekkeye açılmaktadır) ev ve zâviyenin asırlarca Debbağların pîri ve Anadolu Ahilîği'nin kurucusu olarak bilinen, esas adı şeyh Nasîr-ud-Din Mahmûd b. Ahmed el-Hoyî olan Ahî Evren'e ait; evde bulunan

²² Danişmend Oğulları zamanında yapılmış olan bu Mescid, halen mevcut olup, Erciyes Dağı eteğinde Hacılar Nahiyesine giden eski yolun üzerindedir. Evhad ud-Din-i Kirmânî burada i'tikâfa çekilirdi. Türkmenler arasında Kâmil-i Tebrizî diye anılan Şems-i Tebzihizi ile bu mescidde buluşmuşlardı. (Bk. Menakib-i Evhad ud-Din-i Kirmani, s. 265). Gene bu mescidde i'tikâfa çekilmiş olan bir Türk Şeyh -ki, bazı karinelerle Hacı Bektaş-i Veli olduğu anlaşılmaktadır- ile görüşmüş ve bu Türk Şeyh Kirmani'den tefeyyüz etmiştir. (Aynı eser s. 81-82) Eratna Oğulları zamanında Kayseri'deki Köşk Medrese'nin Evhad ud-Din'in müridlerine tahsis edilmesi (Bk. Halil Edhem, Kayseriyye Şehri, s. 111, İstanbul, 1928), IX (XV). asırda da Kayseri ve çevresinde Kirmani'nin müridlerinin yaygın olduğunu göstermekte dir.

²³ Menâkıb-ı Şeyh Evhad ud-Din, s. 158.

²⁴ Aynı Eser, s. 81-82'de zikredilmeyen Türk şeyhinin Hacı Bektaş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı eserde (s. 132-135) gene adı verilmeyen bilgin (Dânişmend) Ahî Evren Şeyh Nasîrud-Din'dir. Çünkü burada anlatıldığına göre Fahrud-Din'i Razi'nin (606/1209) talebelerinden Tâc ud-Din Muhammed el-Urmevî (Bk. Âsâr-ül-Bilâd, s. 494-495; İbn Ebî Useybia, Tabakat ül-Etibbâ, Mısır, 1399/1882, II, s. 30) Bağdad'da bu Anadolu'lu bilgini Evhad ud-Din Kirmânî ile tanıştırmıştır. Hayatı boyunca Evhad ud-Din'e bağlılığı devam eden Ahî Evren de Fahrud-Din Râzi'nin talebesi ve bu zatın hemşehrisi (Azerbeycanlı) olması itibarıyla tanışıyor olmaları, dolayısıyla adı verilmeyen bu bilginin Ahî Evren olduğu kuvvetle muhtemel görünüyor. Gene aynı eserde (s. 76-79) göçebe bir Türkmen şeyhin adı verilmemiştir.

²⁵ Aynı eser, s. 158.

Evhad-ud-Din Hâmid el-Kirmânî'nin ehl-i haremi ise, kızı Fatma olup, Ahî Evren'in karısı olduğunda şüpheye mahal kalmamaktadır²⁶. Hele Ahî Evren'in –yukarıda belirttiğimiz gibi– Debbağ olduğu ve debbağların piri kabul edildiğine dair tevâtür derecesine varan haberler yanında 603 (1206) yılında Kayseri'ye yerleştiğine dair bazı belirtilerin bulunuşu bu iddiamızı kuvvetlendirmektedir. Moğollar Kayseri'yi işgal ettikleri zaman Fatma bu evde bulunuyordu ve bu evde Moğollar'a esir düşmüş olmalıdır²⁷. Ahi Evren ise, 637 (1240) de vuku bulan Sa'd ud-Din Köpek olayı ile, II. Gıyas ud-Din Keyhüsrev'in ölüm tarihi olan 642 (1245) yılları arasında beş sene müddetle Konya'da tutuklu bulunuyordu²⁸. Bu yüzden Moğollar'ın Kayseri'ye girdikleri tarih olan 640 (1243) yılında Kayseri'de değildi. Böylelikle Moğollar'ın kılıcından kurtulmuştur. Şüphe yok ki, Debbağlar Çarşısında kılıçtan geçirilen ve esir edilen Ahiler, Ahi Evren'in müritleri ve arkadaşları, esir düşen genç kız ve kadınlar, kendi karısıyla arkadaşlarının kız ve karıları, yıkılan ve yakılan yerler Ahilerin evleri ve imalat atölyeleri, yağma edilen mallar onların malları idi.

Bu acıklı tablo Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud'u derin bir üzüntüye gark etmiştir. Bunun sonucu olarak karamsar, insanlardan özellikle zamanın insanlarından küskün, canından bezgin bir bilgin haline getirmiştir. I. Ala ud-Din Keykubad'a (618-634/1221-1237) sunduğu eserlerde gayet itibarlı, müreffeh, Sultan'ın ihsan ve iltifatlarına mazhar iken²⁹ hapisten çıktıktan hemen sonra Celâl

²⁶ Ahî Evren'in Evhad ud-Din-i Kirmânî'nin müridi olduğu ve ona şiddetli bağlılığı bulunduğu dair eserlerinde muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. (Bk., Metali' el-İmân, Konya Yusufâğa Ktp., nr. 4866, yp. 1^a; Menâhic-i Seyfi, Bursa Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 1184, yp. 64.^b) Ayrıca Evhad ud-Dinin vefatından sonra şiirlerinin Ahî Evren tarafından neşredilmesi onunla Ahî Evren arasında akrabalık bulunduğunu göstermektedir.

²⁷ Evhâd ud-Din-i Kirmanî 635 (1238) yılında Bağdad'da öldüğü halde kızı Fatma'nın 640 (1243) da Kayseri'de ikâmet etmesi onun burada evli olduğunu göstermektedir. “Menâkıb-ı Sadr ud-Din-i Konevî'nin yazarı Musâ Sadrî'nin Evhâd ud-Dinin mezarını Konya'da göstermesi (Esad ef. Ktp., nr. 1153, yp. 20^b), Evliya Çelebi'nin de Kayseri'de göstermesi (III, 179, 186) şüphesiz hayal mahsulüdür.

²⁸ Medh-i Fakr u zemm-i Dünyâ, Bursa, Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 1184, yp. 180^b).

²⁹ Ahî Evren, Murşid ül-kifâye, Fatih (Süleymaniye) Ktp., nr. 5426, yp. 130^b, 131^a. Ahi Evren, Yezdân - şinaht, Ayasofya (Süleymaniye), ktp. nr. 4819, yp. 118^b.

ud-Din Karatay'ın isteği üzerine yazdığı "Medh-i fakr ve zemm-i dünya"³⁰ adlı eserinin önsözünde şöyle demektedir: "Onun (Karatay'ın) bu emrini uyulması gerekli bir vecibe olarak kabul ettim. Fakat düşündüm ki, beş seneden beri bir günah ve hatam olmaksızın feleğin okundan almış olduğum yara ve zamanın insanlarından gördüğüm zulüm ile iradem elden çıkmış, fikir hayatım yıkılmış, perişan bir gönül ve dağınık bir düşünce ile gönül sahipleri tarafından sevilen bir zorlukta ve zevk-i selimi olanların beğeneceği bir üslupta bir eser yazmayı imkânsız gördüm. Az kalsın azmim yıkılacak ve teşebbüsüm neticesiz kalacakken Allah'a yalvarmam ile ilâhî inâyet imdâdına yetiştii. Onun yardımına nail olunca bu işi başardım"³¹. Öteki eserlerinde de bazan insanların dedikodusundan çekinmekte³² ve Allah'a sığınmakta³³ bazan sabırsızlıkla Mehdi'yi beklemekte³⁴ bazan da devrinin yöneticilerinin zulüm ve adâletsizliklerini dile getirmektedir³⁵. Bu yüzden ölünceye kadar Moğol Emperyalizmi ve Moğol yanlısı yönetimle mücâdele etmiştir. Karaman, Denizli, Niğde, Kırşehir'deki Türkmen hareketlerinin, hatta Osmanlı devletinin ortaya çıkışının temelinde Ahî Evren Şeyh Nasîr ud-Dîñ Mahmud'un mücâdele azmi ve ihlâsı bulunmaktadır. Konuyu dağıtmamak için bu meseleyi kısa kesiyor ve gene Fatma Bacı'ya dönüyoruz.

Ahî Evren ile Evhad ud-Din Kirmânî arasında şeyh ve mürid ilgisini aşan bir yakınlık –ki, bir dâmâd ve kayınpeder ilgisidir –bulunduğu şundan da bellidir. Evhad ud-Din-i Kirmânî'nin vefatından sonra yakınlarından biri onun dağınık halde bulunan rubâilerini toplayıp, "Fevâid-i Şeyh Evhad ud-Din-i Kirmânî" adı altında konularına göre tasnif ederek bölümlere ayırmış olduğu (12 bab) adı geçen eserin 11 Şevval 730 (28 Temmuz 1330) tarihinde Burhan

³⁰ Mehd-i Fâkr u Zemm-i Dünya, yp. 180^b. Bu eser 'aslında Sühreverdî el-Maktul'un (587/1191)" Vasiyye"si olup Ahi Evren Celâl ud-Din Karatay'ın isteği üzerine ve kendi haline de uygun düştüğü için tercüme etmiş ve esere bu adı vermiştir.

³¹ Ahî Evren, Tabrisat ul-Mübtedî, Nuruosmaniye ktp., nr. 2286, yp. 30^a.

³² Eserin bir nüshası Bursa, Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 1184, diğeri Fatih (Süleymaniye) ktp., nr. 5426 dadır.

³³ Tabsıra, yp. 10^b.

³⁴ Ahî Evren, Metali ul-İman, Konya Yusuf ağa ktp., nr. 4866, yp. 4^a.

³⁵ Ahî Evren Âgâz u Encâm, Bursa, Hüseyin Çelebi, ktp., nr. 1184, yp. 198^a.

b. Ömer el-Hâfız tarafından Aksaray'da istinsah edilen nüshasındaki önsözden öğrenilmektedir³⁶. Bu uzun önsöz dil ve üslûb bakımından Ahî Evren'in eserlerini okşadığı gayet rahat farkedilmekle beraber, Evhad ud-Din'in rubaileri "Fevaid" adıyla maruf ve mütedavil olmadığı halde Ahî Evren "Menahic-i Seyfî" adlı eserinde: "şu iki beyit Fevaid-i Şeyh Evhad ud-Din-i Kirmânî'den alınmıştır"³⁷ diyerek Kirmânî'nin rubailerini, Fevaid şeklinde adlandırmıştır. Bu durum da Evhad ud-Din'in ölümünden sonra onun rubailerini toplayıp tasnif ederek bir önsözle neşreden zatın Ahî Evren şeyh Nasir ud-Din olduğunu ortaya koymakta ve bu iki zat arasında Şeyh ve mürid veya talebe ve hoca münasebetini aşan bir yakınlık bulunduğunu göstermektedir. Bu yakınlık da – yukarıda belirttiğimiz gibi – ancak damad ve kayınpeder akrabalığı olabilir.

Ayrıca Ahi Evren eserlerinde bazan Evhad ud-Din'i "tek şeyh"³⁸, "yegâne şeyh"³⁹ şeklinde anarak ona aşırı bağlılığını göstermesi yanında, muhtelif eserlerinde Evhad ud-Din'den şahid olarak kullandığı şiirlerin miktarı yüzleri aşmaktadır. Bu da onlar arasındaki yakınlığı gösteren başka bir delildir.

Şimdi gene devrin bazı siyasi olaylarını hatırlatarak Fatma Bacı'nın esaretten dönüşünü ve Kırşehir'e, yani Ahi Evren'in yanına gidişini görelim:

İkinci Giyas ud-Din Keyhüsrev'in ölümünden sonra yerine büyük oğlu ikinci İzz üd-Din Keykâvus geçti. İzz üd-Din tahta geçer geçmez babası zamanında tutuklanmış bulunan Ahîleri ve Babâî'leri serbest bıraktı⁴⁰. Nâib üs-Saltana olan büyük devlet adamı Celâl ud-Din Karatay, kardeşlerin taht kavgasını üçlü saltanat formülü ile giderdi. Ancak Karatay'ın 652 (1254) de ölümünden sonra IV. Rukn ud-Din Kılıçaslan Kayseri'ye çekildi ve

³⁶ Ayasofya (Süleymaniye) Ktp., nr. 2910, yp., 1^b-6^b.

³⁷ Hâlet Ef. ilâvesi (Süleymaniye) ktp., nr. 92, yp. 7^a.

³⁸ Tabsıra (Şahsî kütüphanemdeki nüshası), yp. 9^b.

³⁹ Menâhic-i Seyfî, yp., 8^a.

⁴⁰ Ebu'l-Ferec, tarihinde (II, 537) bu serbest bırakılanların 12000 kişi olduklarını bildirir. Ancak Ebu'l-Ferec'in bunların Giyâs üd-Din ölünce değil de tahta geçince serbest bırakıldıklarını yazması tabîî yanlıştır. Çünkü Giyâs üd-Din'in saltanatı zamanında Bâbâî isyanları sebebiyle Bâbâîler, S. Köpek olayı sebebiyle de Ahîlerden çok sayıda insan tutuklanmış İkinci İzz üd-Din tahta geçince bunları serbest bırakmıştır.

kardeşi II. İzz ud-Din Keykâvus ile taht mücadelesini başlattı. Türkmenler ve Ahiler Keykâvus'u⁴¹ Mevlânâ ve çevresi ise, Kılıçaslan'ı destekliyorlardı⁴². Moğollar'dan destek ve yardım gören Kılıçaslan 658 (1260) de Konya'yı alarak tek başına tahta oturdu⁴³. Keykâvus'ta önce Antalya'ya oradan da deniz yolu ile İstanbul'a gitmek zorunda kaldı⁴⁴.

“Menakıb-i Şeyh Evhad ud-Din-i Kirmani” de bildirildiğine göre, IV. Rukn ud-Din Kılıçaslan'ın saltanatı zamanında Vezir Muin ud-Din Pervane, Beylerbeği Hatıroğlu Şeref ud-Din ve Sahib Fahr ud-Din Ali sulh için Hulagû Han'a gittikleri zaman Moğollar nezdinde esir bulunan Evhad ud-Din'in kızı Fatma'nın serbest bırakılması hakkında teşebbüste bulunmuşlardır. Kendisini ve soyunu tanıtan Fatma'yı alıp Kayseri'ye getirmişlerdir. Kayseri'de kendisine nerede ikamet etmek isteği sorulmuş, o da: “babamın arkadaşlarının ikamet etmekte oldukları kulubede ikamet etmek isterim” demiş ve oraya gönderilmiştir⁴⁵.

Şimdi yukarıda adları geçen devlet adamlarının hayatta oldukları bir sırada bu bilgileri veren “Menakıb-ı Şeyh Evhad ud-Din'in yazarı olayları yakinen bilmekte ve verdiği bilgiler tarihi olaylara da uygun düşürmektedir. Buna göre 640 (1243)'de Moğollara esir düşen, Fatma'nın IV. Kılıçaslan'ın Moğollar'ın desteği ile tek başına Konya'da Selçuklu tahtına oturduğu tarih olan 658 (1260) da esaretten döndüğü anlaşılmaktadır. Adları geçen komutanlar da bu tarihte Moğollar'dan askerî yardım sağlamak için teşebbüste bulun-

⁴¹ Ahî Evren'in Sadreddin Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde Tarih Dergisi, İstanbul, 1979, s. 18-21) bu iki bilginin ikinci İzz ud-Din'i destekledikleri görülmektedir. Ayrıca Ahî Evren'in 655 (1257) de Keykâvus'a “Letâif-i Hikmet” adlı bir eser sunması da bunu belgeler.

⁴² Mevlânâ başlangıçta Rükûn ud-Din Kılıçaslan'ı desteklemiş ve onu kendine oğul edinmişti. (Sipehsâlâr, Menâkıb-i Hz. Hudâvendigâr, İstanbul, 1331, s. 117-119; Menâkıbu'l-Ârifin, I, 146-147). Ancak Rükûn ud-Din'in Mevlânâ'nın müridi olan veziri Muin ud-Din Pervâne ile arası açılınca Türkmenlere yakınlık göstermek zorunda kaldı. Sultanın bir toplantıda Türkmen bir şeyh olan Baba Merendi'ye hurmet edip onu kendisine baba edinmesi Mevlâna'yı gücendirmiş ve “biz de kendimize başka birini oğul ediniriz” diyerek toplantıyı terketmiştir.

⁴³ Anonim Tarih-i âl-i Selçuk'a göre (s. 52) bu tarih Ramazan 659 (1261) dir.

⁴⁴ İbn Bibî, s. 608-615; Müsâmeret ul-Ahbâr, s. 71-77; Eb ul-Ferec, II, 559-563; Anonim, s. 53, 54.

⁴⁵ Menâkıb-ı Şeyh Evhad ud-Din, s. 71.

muşlardı⁴⁶. Ne gariptir ki, Fatma'yı esaretten kurtaranlar bir sene sonra onun kocasını öldüreceklerdir. Burada Şeyh Sa'dî'nin Kurdun pençesinden kurtardığı koyunu keserken bıçak altında inleyen koyunun hal lisani ile söylediği: "Seni kurtarıcım sanmışım, meğer hakikî kurdum sen imişsin" sözünü hatırlamamak mümkün değildir.

Öte yandan Ahî Evren Şeyh Nasîr ud-Din, 645 (1247) yılında Şems-i Terizî'nin öldürülmesinden sonra Mevlâna'nın oğlu Alâ ud-Din Çelebi ile Kırşehir'e gidip, oraya yerleşmiştir⁴⁷. Şems-i Tebrizî'nin Ahî Evren tarafından öldürüldüğünü veya en azından bu işte parmağı bulunduğunu tesbit etmekteyiz. Ayrıca Ahî Evren ile Mevlâna'nın oğlu Alâ üd-Din Çelebi'nin de 659 (1261) yılında Kırşehir Emiri Nureddin Caca tarafından öldürüldüklerini tesbit ettiğimizi burada kaydedelim. Bu konuyu ayrı bir makalede yazmış bulunuyoruz. Burada sadece Fatma Hatun'un esaretten döndükten iki sene kadar sonra eşi Ahî Evren'in Nur ud-Din Caca tarafından şehit edildiğini kaydetmiş oluyoruz. Böylece Velayet-nâme'de adı geçen Fatma Bacı'nın, Nureddin Caca ile mücadelesi ve Caca tarafından takibata uğraması ve bu baskılara dayanamayarak bugünkü adı Hacıbektaş olan Sulucakarahöyük'e göçmek zorunda kaldığına

⁴⁶ İbn Bibî, s. 635-640; Müsâmeret ul-Ahbâr, s. 66-72.

⁴⁷ Eflâkî, Menâkıb ül-Ârifin'inde (3/412. hikâye) Ala üd-Din Çelebi'ye Kırşehirî (Kırşehirlî) demesi onun Kırşehir'e yerleşmiş olmasındandır. Nitekim gene Eflâkî'den (8/58. hikâye) Alâ üd-Din'in oğlu ve torunlarının da Kırşehir'de ikamet etmekte olduğunu öğreniyoruz. Bu sahanın araştırmacıları bu güne kadar Eflâkî'nin Alâ üd-Din'e Kırşehri deyişine bir anlam verememişlerdir. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden bir süre sonra Mevlâna, oğlu Ala üd-Din'e üç ayrı mektup yazmış (Mevlânâ Mektuplar, trc. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1963, s. 16-17, 40-42, 101-102) ve bu mektuplarda oğluna kendisini affettiğini aile ocağına dönmesini yazmıştır. Hatta bu mektupların birinde oğlunun dönmesini sağlaması için Emir Seyf ud-Din'e yüz suyu dökmeye katlandığını yazıyor. A. Gölpınarlı ile (Mektuplar, açıklamalar kısmı, s. 221) F. Nâfiz Uzluk'un (Mevlâna, Mektubât, İstanbul, 1936/1937 İndeks kısmı) kimliğini tesbit edemedikleri Emir Seyf ed-Din Kırşehir emiri olup, Ahî Evren'in "Menâhic-i Seyfi" adlı eserini sunduğu emir Seyf üd-Din Tuğrul'dur. (Bk. Bursa Hüseyin Çelebi, ktp. nr. 1184, yp. 60^b). Birinci Alâ üd-Din Keykubâd'ın haslarından idi. Harput'un fethi sırasında Keykubâd'ın emri ile burçlara sancağı diken bu zatı İbn Bibî eserinin bir yerinde (s. 440) Emir Tuğrul diye anmıştır. Bu zat için ayrıca Bkz., İbn ül-Enceb, Câmi ül-Muhtasar, s. 148). İşte Mevlânâ'nın yukarıda belirtilen mektuplarını neşredenler Mevlânâ'nın bu mektuplarını nereye gönderdiğini de düşünmemişlerdir.

dair haberlerin⁴⁸ anlamı anlaşılmış oluyor. Yani Fatma Bacı eşi Ahî Evren'in Nureddin Caca ile mücadelesini sürdürdüğü görülmektedir.

Bu durum "Velâyet-nâme"de adı geçen Fatma Bacı'nın (Kadın-cık ana) "Menâkıb-ı Evhad ud-Din"de Evhad ud-Din'in kızı olduğu belirtilen Fatma ile aynı kişiler olduğunu göstermektedir. Velâyet-nâme'de Fatma Bacı'nın Sivrihisar'lı Nur ud-Din'in kızı olarak gösterilmesi⁴⁹ ya yıkıştırma veya manevî evladı olduğu kastedilmiştir. Nitekim Âşık Paşa-Zâde de Hacı Bektaş'ın Fatma Ana'yı kendine evlât edindiğini yazmaktadır. Gene Velâyet-nâme'de anlatıldığına göre, Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiği zaman Fatma Bacı henüz genç kız imiş ve Hacı Bektaş'ın, Diyar-ı Rûm'a kadem bastığını erenler meclisinde bulunanlara Fatma Bacı haber vermiştir⁵⁰. Bu haberle hem Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiği tarihi on senelik zaman içerisinde sınırlamamız mümkün olmakta⁵¹ hem de Menakıb-i Evhad ud-Din-i Kirmani'de, Kayseri'de Evhad ud-Din'in hizmetinde bulunduğu belirtilen ve fakat adı açıklanmayan Türkmen şeyhin de Hacı Bektaş olduğunu anlamaktayız⁵². Ayrıca Hacı Bektaş ile Fatma Bacı arasındaki yakınlığın menşei de anlaşılmış oluyor.

Evhad ud-Din-i Kirmani'nin Menakıb-nâme'sinde belirtildiğine göre, esaret dönüşü nerede ikamet etmek istediği Fatma'dan sorulmuş o da: "Babamın arkadaşlarının yaşadığı kulübede" diye cevap vermiş⁵³. Babasının arkadaşı olan bu kulübenin sahibi Fatma Hatun'

⁴⁸ Bk. Cevad Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi üzerine araştırmalar, Kırşehir, 1938, s. 190; Tarih-i Âli-i Osman, s. 204-205.

⁴⁹ Velâyet - Nâme, s. 18.

⁵⁰ Velâyet - nâme, s. 18.

^{50a} Târih-i Âli Osmân, s. 205-....

⁵¹ Fatma Bacı, Evhad üd-Din'in Kayseri'deki Bakırcılar Çarşısından aldığı cariyeden doğmuştur. Evhad ud-Din 602 (1205) de Anadolu'ya geldiğine göre Fatma, en erken 603 (1206) veya 604 (1207) doğumlu olabilir. Vilâyet - name'de Hacı Bektaş, Diyar-ı Rum'a geldiğinde Fatma Bacı henüz genç kız imiş ve erenlere sofrâ düzmekle meşgul imiş. Bu haber Hacı Bektaş'ın en erken 620 (1223) yılında Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Ayrıca Kayseri'de Battal Mescidi'nde Evhad ud-Din ile görüşmeleri, (Adı geçen Menakıb - name, s. 81-82). Evhad üd-Din de son olarak 631 (1234) de Anadolu'dan ayrılması (Bk. B. Feruzanfer, Menakıb-i Şeyh Evhad üd-Din'in Önsözü, s. 33) Hacı Bektaş-i Veli'nin bu iki tarih arasında Anadolu'ya geldiğine kat'iyet kazandırmaktadır.

⁵² Menakıb-ı Evhad ud-Din, s. 81-82.

⁵³ Aynı eser, s. 71.

un -kardeşi, dayı, amuca gibi- mahremlerinden olmadığına göre, kocası olmak lâzım gelir. Aksi takdirde Fatma Hatun'un bu kimse veya kimselerin yanında ikamet etmeyi istemesi dinen caiz de olmazdı. Dolayısıyla Evhad ud-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma bu sözüyle kocası Ahî Evren'in Kırşehir'deki evini kastedtiği birçok karinelerle anlaşılmaktadır. Burada entresan olan bir durumu belirtmekte yarar görüyoruz. Yukarıda belirtildiği gibi Menakıb-i Şeyh Evhad ud-Din-i Kirmani'nin yazarı, devrin şiddetli siyasî baskılarından dolayı olacak Türkmen şeyhlerin adını zikretmemiştir. Yukarıda sunduğumuz cümlede de ketum davranarak Fatma'nın ikamet etmek istediği kulübenin nerede ve kime ait olduğunu açıklamaktan sarfı nazar etmiştir. Yani bir işaret zamiri ile kulübenin sahibi -ki iddiamıza göre Ahi Evren'dir- belirtmiş oluyor. Nitekim aynı mülahazalar sonucu devrin başka yazarları da Ahi Evren'in adını vermekten kaçınmışlardır⁵⁴. Bunlardan biri de o devrin tarihçisi Aksaraylı Kerim ud-Din Mahmud'dur. Bakınız Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud ve Mevlânâ'nın oğlu Ala ud-Din Çelebi'nin öldürülmeleri olayını⁵⁵nasıl anlatılıyor: "Kırşehir Emirliği Nur ud-Din Caca'ya verildi. Ordu ile onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküp attılar. Hariciler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı kâmilten öldürüldüler"⁵⁶.

Burada dikkati çeken bir şey daha var. Menakıb-ı Şeyh Evhad ud-Din'in yazarı Evhad ud-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma Hatun'un, esaretten döndükten bir müddet sonra Şeyh Emin ud-Din Ya'kub'un müritlerinden olan Bedr ud-Din ile evlendirildiğini⁵⁷, Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli'de de Fatma Bacı'nın sonradan Molla İdris adlı biri ile evlendirildiğini yazmaktadır⁵⁸. Görüldüğü gibi her iki Menakıb-nâme'nin yazarı Fatma'nın ikinci evliliğinde kocasının adını kaydettikleri halde, daha önce kiminle evli olduğu hakkında bir açıklamada bulunmuşlardır. Menakıb-ı Hacı Bektaş'ı yazan Fir-

⁵⁴ Ahi Evren'in öldürülmesi ve ölüm Tarihinin tesbiti" adlı makalemizi IX. Türk Tarih Kongresi'ne (Ortaasya ve orta çağ Türk Tarihi Seksiyonu) bildiri olarak sunmuş bulunuyoruz.

⁵⁵ Bu konuyu "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti" adlı makalemizde açıklamış bulunuyoruz.

⁵⁶ Mûsameret ül-ahbar, s. 75.

⁵⁷ Adı geçen eser, s. 71.

⁵⁸ Velayet - name s. 110.

devsi-i Rumi, bu eseri Fatma Bacı'dan 200 kusur yıl sonra Bektaşî rivayetlere dayanarak yazdığı için Fatma Bacı'nın ilk kocasını bilmiyebilir. Fakat Menakıb-i Şeyh Evhad ud-Din'in yazarı ki, eserini Fatma Hatun hayatta iken yazmıştır Fatma'nın ilk kocasını bilmemesi imkânsızdır. Üstelik Fatma esaretten dönünce falanca ile evlendirildi demiyor. Bir müddet sonra evlendirildi diyor. Bu demektir ki, bu yazar, Fatma Hatun esaretten döndüğü zaman kocasının sağ olduğunu, Fatma'nın dönüşünden bir yıl sonra kocası öldürülünce Bedr ud-Din İdris⁵⁹ ile evlendiğini biliyor. Dolayısıyla bu yazarın Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud'un adını anmayışı –yukarıda da belirttiğimiz gibi– tamamen Ahi Evren ve çevresindekiler üzerindeki siyasî ve fikrî baskılar sebebiyledir. Hatta bu yazarın eserinde kendi adını belirtmeyişi de gene bu siyasî ve fikrî baskı ile ilgilidir. Ahi Evren ve 20 kadar eserinin günümüze kadar meçhul kalması da tamamen bu siyasî terörün ve baskının eseridir. Tabii bunda Şems-i Tebrizi'yi öldürtmesi ve devlete isyan esnasında (Yani bağı olarak) öldürülmüş olmasının payı da büyüktür.

Buraya kadar Anadolu Bacıları Teşkilâtı'nın kurucusu veya ilk lideri olduğunu tesbit ettiğimiz Fatma Bacı ile, Şeyh Evhad ud-Din Hamid el-Kirmani'nin kızı Fatma Hatun'un aynı kişi olup, Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasir ud-Din Mahmud'un zevcesi olduğunu belirtmeye çalıştık. Asıl önemli olan bu kadınlar teşkilâtının tanıtılmasıdır. Sosyal, sınaî ve siyasi faaliyetleri ile ilgili –çok az olmakla beraber– bazı önemli kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtların değerlendirilmesi ile dünyada eşine pek az raslanan, bu Kadınlar Teşkilâtı hakkında sağlam bir fikir edinilmektedir. Bu konuda Fatma Bacı'nın Hayatı ve Bacılar Teşkilâtı adlı bir makaleyi neşre hazırlamış bulunuyoruz.

⁵⁹ Menakıb-ı Şeyh Evhad ud-Din'de Fatma Bacı'nın sonradan evlendiği zatın adı, Bedr ud-Din, Velayet - name'de ise, İdris olarak geçiyor. Muhtemelen bu iki isim aynı şahsa aittir. Yani Bedr ud-Din adamın künyesi İdris ise, adıdır.